

Stambuly weýran eden garjaşyk: Latyn talaňy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 январа, 2025

Stambuly weýran eden garjaşyk: Latyn talaňy STAMBULY WEÝRAN
EDEN GARJAŞYK: LATYN TALAŇY

Stambulyň basylyp alynmagy

Stambul, şol wagtky ady bilen Konstantinopol taryhda seýrek duşýan we mongol basybalyjylaryny gaýra durdurýan talaňçylyga sezewar boldy.

Şeýle talaňçylygy bolsa wizantiýalylaryň öz din doganlary bolan ýewropalylar amala aşyrdy.

Rim papasy Urban II Fransiýada Klermont gurultaýyny geçirdi we gurultaýynyň yzyndan Ýakyn Gündogarda ähli deňagramlylygy üýtgedip taşlajak karar kabul etdi.

Karara laýyklykda Ýewropadaky ähli patyşalyklara we

hökümdarlara habar ugradylyp, Ierusalimiň musulmanlaryň elinden almagy maksat edinjän mukaddes ýörişe çagyryldy. Bu ýörişler taryha «haçly ýörişler» ady bilen geçdi.

Pýer l'Ermitäniň serkerdeliginde uly goşunyň düzülmeği uzak wagta çekmändir.

Haçparazlar musulman han-begleriniň özara agzalalygyndan we çaknyşyklaryndan peýdalanylýp, üç ýyl ýaly gysga wagtyň içinde häzirki Ýakyn Gündogar diýiljän ýurtlaryň ep-esli ýerinde häkimiýet gurupdylar. Mundan soň olaryň mukaddes maksatlary bolan Ierusalimiň üstüne ýöremekleriniň önünde hiç hili päsgelçilik bolmandyr.

Beýtulmukaddes (musulmanlar bu şähere Beýtulmukaddes ýa-da Kuddus, hristianlar Ierusalim diýýär -t.b.) musulmanlaryň ilkinji kyblasydy we ol Hezreti Omaryň (r.a) döwründe eýelenipdi.

Hezreti Omar şähere hristian hem-de iudeý jemagatynyň kethudalary bilen bilelikde girip, şäheriň magnawy atmosferasyna uly hormat goýupdy.

Hezreti Omaryň şähere girende birinji nobatda beýleki dinleriň mukaddes ýerlerini aýlanyp görüpdür, namaz wagty gelende bolsa hristian jemagatynyň ýolbaşçysy patriarhdan nirede namaz okap boljakdygyny sorapdyr.

Patriarh şo duran ýerinde okap biljekdigini aýdanam bolsa, Hezreti Omar ýylgyryp, munuň dogry bolmajakdygyny aýdypdyr. Hezreti Omar özünden soňky geljek musulmanlar: «Omar şu ýerde namaz okapdyr diýip, bärini aljak bolarlar» diýip, görkezilen ýerde namaz okamandyr.

Ol özsypaýyçylykly hereketini iş ýüzünde görkezmek bilen Beýtulmukaddesde «Hezreti Omar» metjidini gurupdyr we beýleki dinleriň ybadathanalaryna degilmeginin önüni alypdyr.

Haçparaz sülsatlary 1099-njy ýylyň 15-nji iýulynda Beýtulmukaddese girende, birinji bilen «Hezreti Omar» metjidini harapladylar we ýene bir diniň agzalary bolan müňe golaý iudeýi (jöhidi) ybadathanalaryna (hawralaryna) gabap ýakdylar.

Haçparaz ekspansiýasyndan soň Ierusalim korollygy yglan edildi we Godefroy tagta oturdy.

Haçparazlar güýjüni musulmanlaryň geleňsizliginden, ämsämliginden, biri-birlerine bahylçylygyndan we gorkaklygyndan alýardylar.

Han-begler özlerini hamana ýerleri basylyp alynmaýan ýaly biperwaý alyp barýardylar, haýsydyr bir musulman emiri ýa serkerdesi güýçlenýän bolsa, şobada onuň çukuryny gazmaga

girişýärdiler.

Üstesine bu ugurda pereňliler bilenem hyzmatdaşlyk etmäge çekinmeýärdiler. Halk bolsa haçparaz sülsatlarynyň zulumyndan ýaňa eli-aýagy baglangy halda näme etjegini bilmeýärdi. Munuňam iň esasy sebäbi haçparazlar basyp alan şäherlerinde özlerine garşy giden adamlary gorkunç formada öldürýärdiler. Hatda musulman halklaryň kalbyndaky haçparaz gorkusyny artdyrmak üçin «Tafurlar» atly adamhor (adam etini iýýänler - t.b.) otrýadlar düzülipdi.

Ýewropadan gelen bu hristian urşujylary (tafurlar) öldüren musulmanlarynyň etini çigligine çeynemek bilen at alypdylar. Galyberse-de, Ýewropa ýurtlaryndan Ýakyn Gündogara gelip, uly betbagtçylyklara sebäp jolan haçly ýörişler diňe musulmanlary weýrançylyga uçratmandylar. Wizantiýanyň paýtagty Konstantinopolis we onuň ilaty-da mundan ýetdik paýyny alypdy.

Konstantinopol

• Weýrançylyga sary

Rim papasy Innokentiý nemes imperatorynyň ölmeginden soň Katolik dünýäsiniň ýeke-täk syýasy güýjüne öwrülipdir.

Ol özüni görkezmegiň hatyrasyna dördünji haçly ýörişini gurap, musulmanlara agyr zeper ýetirmegiň niýetinde gezipdir. Onuň ýene bir arzuwy-da baý Konstantinopolyň özüne boýun egmegi we wizantiýa buthanasynyň özüne tabyn bolup, hyzmatdaşlyk etmegidi.

Innokentiý adamlary haçly ýörişe gatnaşmaga çagyran wagtynda Genrih VI-niň ölmegi Germaniýada tagt ugrunda dawalar başlapdyr, sisiliýalylar garaşsyzlygyny almaga ymtylypdyr, fransuz koroly Filipp bolsa bu haosdan peýdalanmagyň yşkynda gezipdir.

Iň Günbatardaky iňlislerde-de ýagdaý şondan gowy bolmandyr. Korol Riçardyň ölüminden soň dogany Jon bilen inisi Artur tagt ugrunda özara göreşe giripdir.

Şonuň üçin papanyň çakylygyna korollar derejesinde däl-de, graflar derejesinde seslenme gelipdir:

Şampanskiň konty Tibo, Bloýsyň konty Luis, Flandryň konty Balduin, Joffrua de Willaduen ýaly täsirli maşgalalaryň wekilleri çakylyga seslenipdir.

Bu ýörişde papalygyň maksady Nil derýasyndan Müsüre çykmak we türklerden mümkingadar daşrak ýerde düşläp, Ierusalimi ele salmak bolupdyr. Emma wenesiýalylaryň Müsür bilen söwda gatnaşyklary we fransuzlaryňam Stambulyň baýlyklaryndan paý almak höwesini bilen ümzük Stambula öwrülýär.

Bu gorkunç leşgeriň niýeti gowy bolmandyr. Şonsuzam birinji çozuş wenesiýalaryň islegi bilen Zara şäherine edilipdir. Ýohsa Zaranyň halky hristian-katolik ynanjyna uýýanam eken. Haçparazlar haýal etmän Müsüre gitmek isleýänem bolsa, wenesiýalylar leşgeriň ümzüginini kejeňeklik bilen Konstantinopola öwürmek isläpdir.

Şeýtmek bilen hem-ä Müsüriniň bazaryna eýelik etmek, hemem Stambulyň baýlyklaryny oljalamak göz önüne tutulypdyr. Bu pikire fransuzlar teşne bolsa-da, dini duýgular bilen ýörişe gatnaşýan esgerler beýle zatlardan biynjalyk bolupdyr.

Zazanyň basylyp alynmagyna gahary gelen Rim papasy haçparaz leşgerlerini aforoz (dinden çykan) yglan edipdir, ýöne soň olaryň günäsini geçipdir. Emma wenesiýalar bu günä geçmä degişli edilmändir we goşun barybir wenesiýalylaryň öz garamagynda bolupdyr. Şeýle-de bolsa, 1203-nji ýylda haçparaz leşgerleri San-Stefanyň (Aýestefanos) alkymyna gelip, uzak aralykdan şäheriň owadanlygyny görüp, iň dindar esgerlere çenli Stambuly basyp almakdan başga zadyň pikirini etmän başlapdyr.

Stambulyň basylyp alynmagy

Haçparazlar ilki Stambulyň häzirki Haliç raýonyna girip, şäheri almaga synanyşanam bolsalar, zynjyrlara we gala diwarlarynyň burçunda güýçli ok atyjylaryň garşylygyna uçrapdyr. Mundan soň olar Üsküdar da düşläp, güýçli çozuşa taýynlyk görüpdür.

Ilki Galata haçparazlar tarapyndan ele salnypdyr we goşun bu ýerdäki jöhüt kwartalyna ýerleşipdir.

Haçparazlaryň bagtyna wizantiýa tagtynda oturan Aleksios III hem örän gorkak patyşa eken. Patyşan geniz birinji hüjümde hazynasyny ýanyna alyp, şäheri ýewropaly haçparaz talaňçylaryň eline taşlap gaçypdy.

Haçparazlar Stambuly basyp alan badyna talaňçylyga başlamandyr. Olar tagta Aleksios IV-y oturdyp, buthanalary birleşdirmegi we Ierusalim ýörişi üçin wizantiýalylardan pul almagy netlerine düwüpdür. Stambul halky haçparazlaryň eden-etdiligidinden we şäherdäki gabahatlyklaryndan bizar bolupdylar. Olar bilen oňsuzlygy bahana eden haçparazlar ahyrsoňy başly-barat ýagdaýda şähere çozupdyr.

Dükanlar ýakylypdyr, aýal-gyzlar zorlanypdyr, birgiden wizantiýaly zalymlarça öldürilipdir.

1204-nji ýylda Murzufl dönük wizantiýa korolyny tagtdan agdarypdyr we haçparazlara garşy şäherde uly gozgalaň turzupdyr. Şondan soň her gün diýen ýaly deňizde we gury ýerde hüjümler başlapdyr. 1204-nji ýylda 6-njy aprelinde penşenbe güni haçparazlar köçe söweşlerini taşlap, ähli güýçleri bilen Stambulyň gala diwarlaryna hüjüm edipdir.

Konstantinopol hüjümleriň garşysynda zordan bir hepde goranyp bilipdir we şäher elden gidipdir. Murzufl özünden öňki patyşalaryň edişi ýaly hazynany ýanyna alyp, şäherden gaçyp gidipdir.

Garawsyz galan stambul halky haçparazlaryň ynsaby bilen ikiçäk galypdyr.

Haçparazlar stambullylaryň özlerine garşy terrorçylykly hüjüme başlamagyndan gorkupdyrlar. Onsoňam Stambul uly şäher bolansoň, olar şäheriň ýagdaýy barada hiç zat bilmändirler.

Haçparazlar öz aralarynda maslahat edenlerinden soň howpsuzlyklaryny üpjün etmek üçin tutuş şäheri oda berip, ýakmagy makul bilipdir.

On müňlerçe bigünä çaganyň, aýal-gyzyň, garry-gurtynyň bolan şäheri oda berlipdir. Taryhda beýle ýagdaý mundan öň görnüp-eşdilen zat däldi. Üstesine bu zulumy wizantiýalylara öz dindeşleri bolan ýewropaly haçparazlar edýärdi.

Ýangyndan soň haçparazlar 400 müň adamy ýesir alypdylar. Şäheri ikä bölüp, ýarsyny wenesiýalylara berip, galan ýarsynam öz aralarynda bölüşipdiler.

Gaçgak patyşa Murzufl San-Stefan töwereginde ele salnyp, şähere getirildi we şäheriň iň uzyn sütüniniň depesine çykarylyp, halkyň gözünüň önünde aşak oklandy.

Haçparazlar hemme zady talanlaryndan soň uly şäherde näme etjekleriniň pikirini edip başladylar.

Ierusalime gitmek üçin ýola çykan goşun Ierusalimiň on essesine golaý ululukdaky şäheri basyp alypdy we mundan soň näme etjegini bilenoldy. Ahyrynda olar şäherde «Latyn döwletini» gurmagy müwessa bildiler.

Latyn imperiýasy ruh ýaly sudur bolup galan şäherde gurlupdy.

Halkyň aglaba bölegi gaçyp, galanlaryňam ep-esli bölegi haçparazlar tarapyndan öldürilipdi.

Şäherde galan az sanly adam 1205-nji ýylda gozgalaň turzup, sähel tijenende haçparaz leşgeri Stambuldan syryp-süpürüp aýyrýardy, emma san taýdan azlyk we ýeter-ýetmezçilikler sebäpli gozgalaň maksadyna ýetip bilmedi.

Şeýle-de bolsa, 1205-nji ýyldaky gozgalaň Stambuly halas edip boljakdygynyň umydyň wizantiýalylaryň kalbynda umyt ýalkymynyň döremegine sebäp boldy, emma wizantiýalylar şäheri gaýdyp almak üçin tegelek elli ýedi ýyl garaşmaly boldy.

1261-nji ýylda Iznigiň hökümdary Mihail VIII şäheri haçparazlardan halas edipdir. Aslynda ol şäheri wenesiýalylar bilen bölüşipdir diýsek, has dogry bolar, sebäbi Galata töweregi tutuşlygyna italýanlaryň ygtyýaryna berlipdi we ýene Stambulyň söwda ýollary-da olatyň elinde galyppy.

Stambul taryhynyň hiç bir döwründe bular ýaly terrorçylyga uçramandy we ýakylyp-ýykylmandy.

Şäher altmyş ýyl çemesi wagtlaý garantga şäher bolup ýaşady we bu ýagdaýy wizantiýalylaryň başyna latyn dindeşleri salypdy.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Anna, 22.03.2024 ý. Taryhy makalalar